

ANNA GRÖNHOLM

Ett rollspel i vardagen

Ett reflexivt studium av en intervjuares roll i ett levnadshistoriskt intervjuprojekt

Inledning

Då jag som ny etnologstuderande år 1993 anställdes som forskarpraktikant vid Ålands Museibyrå visste jag inte vilka arbetsuppgifter som väntade mig. Jag hade studerat ett år vid Åbo Akademi och hade ingen praktisk erfarenhet av insamlingsarbete. Jag fick fria händer att genomföra ett projekt, där jag skulle samla in uppgifter via intervjuer om barndomsupplevelser i småstaden Mariehamn under 1900-talets första årtionden. Materialet, tillsammans med annat insamlat material och historiska fakta, skulle resultera i en bok om Mariehamns historia.

Mitt undersökningsmaterial för denna artikel är 9 intervjuer som gjordes under sommaren år 1993. Min roll i insamlingsarbetet var då enbart som upptecknare eller insamlare. Jag har nu drygt 10 år efteråt, i samband med en proseminarieuppsats i folkloristik, börjat fundera på vilken min roll var under intervjuerna. Redan för 10 år sedan upplevde jag intervjuarbetet som ett tydligt rollspel från min sida. Med den erfarenhet jag har idag försöker jag ta reda på vad en oerfaren intervjuare kan uppleva under sitt allra första intervjuprojekt. Jag hoppas att artikeln blir en aha-upplevelse för andra intervjuare, där de kan göra jämförelser med vad de själva har upplevt och kanske ta lärdom av mina misstag.

Under intervjuerna märkte jag tydligt att jag ställdes inför en situation där jag mer eller mindre var tvungen att presentera mig själv på ett nytt sätt, att träda in i en roll där jag på ett öppet och förtroendeingivande sätt skulle få sagesmännen att börja berätta om sina liv. Jag är av naturen tystlåten och försiktig och söker inte normalt kontakt med främmande personer, om jag inte är tvungen till det. Intervjusituationen, där jag tvingades att möta och prata med främmande människor, blev en utmaning där jag måste övervinna många hinder som min personlighet hade satt upp. Jag vet att många anser att intervjuarbetet enbart är en positiv upplevelse, men för mig var det mer en fråga om att komma över ett högt hinder. Jag var otroligt glad och lättad efter varje avklarad intervju.

Intervjuerna skulle handla om barndomen i Mariehamn, hur det var att växa upp i staden under 1900-talets första hälft. Sagesmännen var alla födda i staden eller hade upplevt huvuddelen av sin barndom där. Den äldsta sagesmannen var född år 1903 och den yngsta år 1931. Kontakt med sagesmännen togs med telefonens hjälp och intervjuerna ägde sedan rum i deras hem. 2 intervjuer var med män och resten med kvinnor. Att könsfördelningen blev så ojämn är bara en slump och inget medvetet val. Vissa av sagesmännen var

tveksamma till om de överhuvudtaget hade något att säga. Bandspelaren ingav förstås respekt men alla gick med på att deras berättelse spelades in. Någon sagesman frågade till och med om inspelningarna skulle sändas i radion. Några var tveksamma till att ställa upp i en intervju, p.g.a. hög ålder eller dåligt minne och vissa fick vänligt övertalas då de menade att de inte kunde eller mindes tillräckligt. De tyckte att deras egna erfarenheter inte var tillräckligt intressanta för att berättas.

Jag vill visa i min artikel att intervjun utgör ett rollspel där deltagarna är aktörer, som improviserar fram ett drama där resultatet är synnerligen ovisst. Dramat utgår från början från ett manuskript i form av en uppgjord frågelista men övergår till att bli en improvisation, där både intervjuare och sagesman påverkar resultatet och en unik berättelse föds i ett samspel mellan deltagarna. Min analys av intervjuarens roll i intervjuerna blir i en reflexiv form. I min undersökning är intervjuarrollen det subjekt som jag vill undersöka och mina sagesmän tillsammans med intervjuaren materialleverantörer.

Syftet med artikeln är att analysera en intervjuares roll i intervjuarbetet och att utreda om den levnadshistoriska intervjun kan liknas vid ett rollspel. Jag vill redan i början av artikeln påpeka att jag som intervjuare var mycket oerfaren. En erfaren intervjuare kan uppleva intervjusituationen annorlunda och kanske ta andra roller än de som jag upplevde att jag spelade.

Den levnadshistoriska intervjun

Vad är då specifikt för den levnadshistoriska intervjun? Syftet med en levnadshistorisk intervju är att få kunskap om andra människors sätt att leva, hur de tänker och vad de värderar i livet. Intervjumetoden

bygger på inlevelse- och kontaktförmåga, att få förtroende och ge förtroende så att sagesmännen kan ge sådana upplysningar som är relevanta ur forskningssynpunkt, liksom ur berättarsynpunkt. Som intervjuare skall man kunna etablera kontakt och inge förtroende, egenskaper som kan vara svåra att lära. Den berättade historien blir subjektiv, fylld med påståenden och värderingar som kan bytas ut och ändras i andra samtals- eller berättarsituationer. Berättelsen blir unik då den skapas för detta specifika tillfälle (Ehn, Löfgren 1996, 130 ff., 147). Grundpoängen i en intervju, som är självbiografisk, är att sagesmannen alltid har rätt. Det han eller hon säger är den absoluta sanningen som inte bör ifrågasättas av intervjuaren (Thorsen, Østberg 1981, 57 ff.).

Då flera sagesmän intervjuas om samma ämne kan man likna det sammanlagda materialet vid ett pussel, de olika sagesmännen har olika bitar till samma pussel. Berättelserna kan innehålla liknande svar om samma händelser men kompletterar varandra så att resultatet blir mer fullständigt och mångsidigt. Vad personerna egentligen minns är också ytterst individuellt och beror mycket på intervjusituationen. Olika fragment ur livet kan plockas fram ur minnet vid olika tillfällen (Kjeldstadli 1981, 68 ff.).

Intervjun är ett samspel mellan intervjuaren och sagesmannen, där båda deltagare påverkar resultatet. Det liv som sagesmannen väljer att berätta om blir en konstruktion av olika levnadsepisoder, som vid detta intervjutillfälle känns relevanta och viktiga att berätta. Målet med intervjuarbetet är förstas att få materialet så faktsäckat och innehållsrikt som möjligt även om sagesmannen gärna håller fast vid en självcentrerad linje, som inte alltid sammanfaller med intervju-

rens syfte med utfrågningen. Deltagarna försöker under intervjuens lopp åstadkomma samstämmighet så att intervjun kan utvecklas på ett sätt som känns tillfredställande för alla deltagare (Arvidsson 1998, 20 ff.).

Interaktion och deltagarnas roller

Intervjuarens uppgift är att få människor att berätta sin historia, att lyssna och uppmuntra, inte att kritisera eller avbryta. Sagesmannen bör få tala fritt med egna ord. Intervjuaren ska lyssna eftertänksamt och aktivt, försöka förstå meningen med berättelsen för att på rätt sätt kunna fortsätta intervjun och planlägga frågorna i huvudet långt innan de skall ställas (Gerholm 1993, 42). Intervjuaren ska inte bara ställa frågor utan försöka få sagesmännen att berätta. För att göra en bra intervju krävs det en god intervjuare och det blir man efter lång, praktisk erfarenhet och teoretiska insikter (Fägerborg 1999, 59 f). Intervjuarbetet är en görandets konst, där man lär av sina misstag och erfarenheter (Åkesson 1993, 52 ff.) En bra intervju ska vara trovärdig och autentisk, den ska förmedla en unik och relevant händelse som åskådaren eller läsaren kan tro på. Den ska gå framåt och utvecklas med sammanhängande frågor och svar (Krag Jacobsen 1993, 13).

Man kan säga att intervjun som konversationsgenre är en sorts reglerad interaktion mellan deltagarna eller aktörerna, där de har bestämda roller i en socialt eller kulturellt definierad situation. Sagesmannens rätt är att tala och intervjuarens att ställa frågor (Lindvall 1993, 66 f). Det är viktigt att komma ihåg att sagesmannen alltid har huvudrollen och bör få tala till punkt utan avbrott (Thorsen, Østberg 1981, 57 ff.). En person i en intervjusituation blir vanligt-

vis mer pratsam än annars och talar om saker som kan tyckas vara triviala eller sådant som kanske inte borde ha avslöjats. Situationen inbjuder till förtrolighet och öppenhjärtig tal och intervjun blir spontan och ofta osammanhängande och ostrukturerad (Bursell 1993, 26 f).

En intervjuare bör ha vissa egenskaper för att kunna göra en bra intervju. Man skall visa intresse och respekt för andra individer, vara snabbtänkt för att kunna följa med i sagesmannens berättelse, ha förståelse och sympati för andra individers åsikter, kunna sitta ner och lyssna lugnt och avspänt mm. Det är viktigt att ställa frågorna på ett vardagligt språk, som sagesmännen förstår och som känns naturligt för dem. Alla kan lära sig att göra bra intervjuer, ju bättre bakgrundsinformation intervjuaren har om sitt ämne desto bättre blir resultatet (Thompson 1980, 161 ff.).

Till skillnad från samtalet har intervjun en fast rollfördelning. Intervjuaren skall fråga och delvis styra intervjun mot de uppställda kunskapsmålen medan sagesmannens roll är att svara utifrån sina egna förutsättningar. Sagesmannen påverkas också av intervjuaren, olika intervjuare får olika svar och har olika förutsättningar att få sagesmännen att berätta. Sagesmannens roll är kreativ medan intervjuarens är mer bunden till de regler som finns för hur en intervjuare bör vara. I regel blir resultatet sämre om deltagarna inte håller fast vid sina frågande och berättande roller. Det kan vara lätt för en oerfaren intervjuare att övergå till en samtalsform som känns bekant och trygg och mer och mer börja berätta om egna erfarenheter. Det kan vara svårt att ta den auktoritativa roll som krävs (Krag Jacobsen 1993, 10 ff.).

Att handla enligt de förväntningar som ställs på intervjuarrollen är beroende på

intervjuarens bakgrund och erfarenhet. En intervjuare som är bekant med sagesmannens samhälle uppför sig naturligt enligt samhällets normer, talar samma språk som sagesmannen, har lättare att styra intervjun eftersom de underliggande outtalade meningarna är kända, missförstår mindre men kan mötas med mindre öppenhet. Sagesmannen kan vara rädd för att tala alltför förtroligt, eftersom det finns en risk att det som sägs når andra personer från samma samhälle. En intervjuare som är obekant med samhället ser samhället med nya ögon, är ovetande om de sociala förhållandena och hierarkierna i samhället, löper mindre risk att missbruka informantens förtroende, möts kanske med mer förtroligt tal eftersom det kan kännas tryggare för sagesmannen att tala med en utomstående. Det negativa är förstås att intervjuaren saknar lokalkunskap och kan ha svårare att ställa relevanta frågor och att hålla sig inom de förväntningar som ställs för rollen (Thorsen, Østberg 1981, 55).

Etik och reflexivitet

Vid ett fältarbete eller en levnadshistorisk intervju blir människan eller sagesmannen ett studieobjekt men till vilken grad bör man som forskare ställa sig helt objektiv till sitt studium? Det här är en fråga som har debatterats mycket och ännu i början av 1990-talet var det inte självklart att forskaren skulle få synas som ett subjekt i sitt forskningsarbete, ett "jag" skulle helst inte få finnas. Som forskare tar man intimt del av en annan människas liv, man är närvarande men ska i så liten grad som möjligt påverka resultatet. Grundförutsättningen för forskarnas verksamhet är att alltid visa respekt för de sagesmän som delar med sig av sina erfarenheter men samtidigt blir det ändå

fråga om en exploatering. Man använder andra individers kunskap för sina egna forskningssyften (Klein 1995, 36 f.). Att som forskare vara totalt opåverkad av sagesmännen efter avslutat intervjuarbete är förmodligen en omöjlighet och inte längre något som krävs. Intervjun handlar om ett samspel mellan olika individer och de olika deltagarna påverkar båda resultatet.

Reflexivitet är ett begrepp som började användas i början av 1970-talet. Denna motsägelsefullhet mellan att vara närvarande och frånvarande på samma gång, blev aktuell i diskussionen om hur forskaren fick synas i insamlingsarbetet. Att vara reflexiv innebär att man observerar och är medveten om den egna rollen i en intervju eller deltagande observation. En etnolog eller folklorist ska arbeta kvalitativt och vara medveten om att som forskare är man en del av det sociala området som studeras. Forskaren är genom sin blotta närvaro delaktig i skapandet av analysmaterialet. (Klein 1995, 37 f).

Vi har ett moraliskt ansvar mot sagesmännen. De ger oss forskningsmaterial men det är vi som forskare som slutligen tolkar allt som sägs och sker. Genom deltagandet i hela forskningsprocessen skapar forskaren sitt eget källmaterial (Klein 1995, 43). Att skapa sitt eget material innebär att man som forskare gör en så pass korrekt beskrivning av verkligheten som möjligt i samspel med kunskapsmål, teori och omständigheter som råder under ett fältarbete eller i en intervjusituation (Öhlander 1999, 20).

Rollspel

En roll är ett sociologiskt begrepp för de förväntningar och normer som är förknippade med en social position eller uppgift. Alla människor har olika roller i olika situationer, roller som de spelar medvetet

eller omedvetet. Rollerna ger ramar för det individuella beteendet. Ett kompletterande rollpar kan t.ex. vara intervjuare och sagesman (*Nationalencyklopedin 16* 1992, 3 f). Rollerna är förknippade med rättigheter och skyldigheter som kan variera beroende på vem som innehar rollerna och på vilka förväntningar som ställs. Variationer tillåts bara inom det som är accepterat i den egna kulturen eller i den kultur som undersöks. En människa har flera positioner eller olika status i samhället och därmed flera roller. En roll är bara karaktäristisk för vissa delar av en persons beteende. Då en person handlar enligt de förväntningar som ställs i en viss situation, d.v.s. övertar de rättigheter eller skyldigheter som finns för den rollen så blir det ett rollspel. Rollspelet har alltid mer eller mindre utarbetade regler för beteendet i olika situationer (Bengtsson, Hjern 1973, 235 ff.).

Att berätta sin livshistoria för en annan människa är en något konstlad och sällan förekommande händelse. Rollfördelningen med en frågande och svarande part, som uppkommer i en intervjusituation, förekommer också i helt vanliga, vardagliga situationer då t.ex. ett barn möter en vuxen eller en nyans-tälld möter en veteran på en arbetsplats. Fast intervjusituationen är konstlad så påminner den om vardagligt samtalande mellan två skilda individer med olika förutsättningar, bakgrund, erfarenheter mm. (Arvidsson 1998, 27). Med rollspel menar jag ett rollspel som utövas omedvetet eller medvetet av alla människor, då de möter och kommunicerar med en annan människa i vardagliga situationer.

Alla intervjuer är unika

Redan de inledande neutrala frågorna i en intervju visar att sagesmännen har

olika personligheter och olika behov av att berätta. De uttänkta frågorna i frågelistan måste genast omformuleras för att bättre passa in i intervjusituationen och alla intervjuer utformas på olika sätt. Intervjuerna skedde genom improvisation från min sida där jag ständigt skulle vara alert och uppmärksam för att kunna följa med i berättelsen och uppmuntra sagesmännen att tala enligt hans eller hennes egna premisser. Mina roller som intervjuare varierade också beroende på sagesmännen, om de var män eller kvinnor och hur de betedde sig gentemot mig.

I levnadshistoriska intervjuer strävar intervjuaren inte efter att få en officiell återgivning. Man vill inte få en allmän historia för Mariehamn, en berättelse som alla som växte upp under samma tid i staden kan berätta. I intervjuerna finns flera sådana liknande berättelser, framförallt om olika tillställningar i staden, brandkårsfesten och Societetshusets verksamhet till exempel. För en stadshistoria är dessa uppgifter ypperliga, man får flera likartade berättelser och många bitar till det stora pusslet över Mariehamns historia. Då olika personer berättar om samma sak genomsyras ändå berättelsen av en mängd personliga erfarenheter. Det är möjligt att från en officiell återgivning hitta material som är värdefullt för en levnadshistorisk forskare.

I en levnadshistorisk intervju är det omöjligt att på förhand veta vad som skall sägas, det går inte att helt förbereda sig eftersom svaren är beroende på situationen, det som just då känns motiverat att berätta. Alla individer har personliga erfarenheter och minnen. Man vill försöka få fram unika skeenden i personens liv, sådant som bara denna person kan berätta. De planerade frågorna som jag hade tänkt få svar på kunde sällan följas till punkt

och pricka. Jag ställde en fråga och fick ibland samtidigt svar på flera andra, även sådana jag inte tänkt ställa beroende på hur pratsam sagesmannen var.

Kort om sagesmannens roller och del i intervjuerna

Den personliga levnadsberättelsen som bygger på individens eget liv och som berättas av sagesmannen själv är den absoluta sanningen, det är en subjektiv återgivning av det som vid det bestämda intervjutillfället känns viktigt att berätta och som sagesmannen just då minns. Att hitta en bra balansgång mellan en styrande roll och en uppmuntrande roll kan vara knepigt, speciellt för en oerfaren intervjuare som inte vill eller vågar ta en auktoritativ roll. Som forskare har man ett visst kunskapsmål i intervjuerna, man vill få svar på vissa frågor som sedan kan användas i det aktuella forskningsprojektet. Att låta sagesmannen tala helt fritt om andra ämnen kan vid tillfället kännas en aning meningslöst, även om intervjun blir fullspäckad med intressanta detaljer. En levnadshistorisk intervju har ändå en friare form än andra forskarintervjuer. Då intervjun handlar om en annan persons eget liv så måste den personen få bestämma vad som är viktigt att berätta om.

En av mina äldre sagesmän förstod inte varför jag ville tala om (i hennes tycke) ganska ointressanta uppväxt utan ville istället berätta om sin tid som husjungfru i Amerika, ett ämne jag inte alls var förberedd på. Sagesmannen hade fått den förhandsuppfattningen att jag ville tala om hennes Amerikatid och hon blev mycket förvånad då jag sade vad intervjun skulle handla om. Efter några inledande frågor övergick sagesmannen till att tala om hur hon kom till Amerika och jag lät henne berätta om det hon ville. Det var ett

intressant ämne och jag fick anpassa mig till situationen och fundera ut lämpliga frågor under intervjuns gång. I detta fall skulle det inte lönat sig att hålla fast vid det gamla ämnet eftersom sagesmannen var så starkt inställd på att berätta om sin Amerikatid. Intervjun visar att man aldrig på förhand kan veta vad en intervju skall handla om och att man bör vara förberedd på att intervjun totalt kan ändra riktning och att det inte alltid är så klokt att hålla fast vid sitt kunskapsmål.

Bursell säger att intervjun inbjuder till förtroligt och öppenhjärtigt tal och att sagesmannen blir mer pratsam än normalt. Det stämmer säkert in på en del sagesmän men inte på alla. Hur pratsamma sagesmännen blir beror också på deras personlighet. Det är inte alltid så lätt att locka långa och beskrivande svar ur dem. I en intervju med en kvinna född år 1912 fick jag mest korthuggna svar som jag nästan fick dra ur sagesmannen och det blev en intervju som mycket liknar ett vanligt samtal. Jag deltar mycket med egna kommentarer för att överhuvudtaget få kvinnan att öppna sig och ledande frågor blev mer regel än undantag i denna intervju. Exempel: "–Jo, å ni flytta gärna till skrubbarna? –Jo, de va ganska roligt egentligen. –Så de va en ganska spännande å rolig sommarsåsong när de kom sommargäster? –Jo, de va de. –Mer liv å rörelse. –De va de." (Ålands Museibyrå, b.nr. 651). Så här fortgår stora delar av intervjun. Däremot upplevde jag henne som den sagesman som kanske var mest glad över att få besök, hon var i behov av en samtalspartner och ville bjuda på kaffe och prata både före och efter intervjun. Hon var förtrolig under den inofficiella delen av intervjun men blev väldigt tillknäppt då intervjun pågick.

Vissa sagesmän ville veta om jag kände till olika händelser eller personer eller

vad jag ansåg om olika företeelser i samhället, innan de själva började berätta vad de visste. Det här hände speciellt då sagesmännen gärna skulle berätta om något som jag inte berört. De sökte bekräftelse på att ämnet var tillräckligt viktigt för att berättas genom att fråga vad jag visste. Ibland valde jag att säga att jag inte visste eller inte var säker på saken fast jag hade vissa kunskaper om ämnet i fråga, enbart för att få dem att berätta så mycket som möjligt. Det är meningen att sagesmännens erfarenheter skall komma fram i intervjuerna, små vita lögnen kan ibland vara försvarbara. Ibland har jag också försökt att verka klokare och mer insatt i Mariehamns historia än vad jag var. Det kändes ibland nödvändigt att försöka verka insatt i saker som var självklara och viktiga för sagesmännen, t.ex. då de frågade om jag kände till någon speciell person eller plats i staden.

Det krävs ingen förberedelse från sagesmännens sida, men förmodligen har de efter den första telefonkontakten börjat fundera på vad de ska säga och hur de ska bete sig. De har kanske varit nervösa inför situationen och känt sig litet otrygga då de inte riktigt visste vad som skulle komma att krävas av dem. Vissa har kanske läst in sig på ämnet och friskat upp sitt minne genom att titta på fotografier eller läsa dagböcker från tiden. De kan också förbereda sig genom att klä upp sig och ordna med kaffe men förberedelserna är inte nödvändiga. Berättelsen blir naturligare om den sker med improvisationer. Hur en sagesman förbereder sig och känner inför och under en intervju är beroende på personens normala sätt och den bild som personen vill ge av sig själv. Sagesmannen kan ta en försiktig och försynt roll eller en utåtriktad och självsäker roll. Sagesmannen har

en roll som improvisatör eftersom berättelsen är fri och frågorna inte är kända på förhand. Sagesmannens olika roller behöver inte vara medvetna. Samma sak gäller naturligtvis för intervjuaren. Rent generellt kan man säga att situationen för sagesmännen får mer karaktär av improvisation än för intervjuaren, som måste förbereda sig grundligare. En sagesman ges friheten att berätta i stort sett vad som helst men intervjuaren förutsätter att det som sägs är sant, att det har hänt i verkligheten och inte är en fantasiskapelse.

Inställningen hos sagesmännen tyckte jag var att de, trots att de ställde upp frivilligt, ändå upplevde situationen som påfrestande. De skulle hellre ha sluppit hela intervjun. De gav lov till en intervju ungefär med orden "Jaja, kom då om du tror att jag har något att berätta". Det märktes ändå under intervjuerna att de tyckte att det var trevligt att tala om sina barndomsminnen, att någon var intresserad av att lyssna. Att en ung flicka var intresserad av livet förr upplevdes som mycket positivt och kanske en av orsakerna till att sagesmännen gick med på att bli intervjuade. Själva intervjun tror jag är en positiv upplevelse för sagesmännen eftersom de blir uppskattade för sin berättarkonst, oberoende av hur mycket de har att säga och hur goda berättare de anses vara. Förmodligen är det tiden innan intervjun som känns jobbig, eftersom de inte riktigt vet vad de gett sig in på. De tror ofta att de inte har tillräckligt mycket att berätta. Naturligtvis finns det även sagesmän som genast vid den första kontakten blir entusiastiska och glada över en intervju, eftersom de har mycket att berätta och kanske till och med har väntat på ett tillfälle som detta.

Intervjuarens roller

Jag har ganska lätt kunnat verifiera min hypotes om rollspelet i den levnadshistoriska intervjun. Det är inte frågan om en medveten metod utan ett socialt samspel mellan flera aktörer i ett berättat drama om en människas liv. För att komma till ett resultat måste personerna ta vissa omedvetna eller medvetna roller, d.v.s. spela ett rollspel. Att följa ett manuskript i form av en frågelista är däremot omöjligt eftersom alla informanter väljer att berätta om olika saker utgående från sina personliga erfarenheter.

Då jag började fundera på min roll som intervjuare tänkte jag mig att intervjun fungerar som ett rollspel, deltagarna spelar roller där rollkaraktärerna formas utifrån de krav som ställs vid en intervjusituation. Att intervjua innebär att man spelar en roll som den frågande, artige och intresserande parten i en interaktiv dialog. Jag vill därför kalla intervjun för ett rollspel i vardagen, även om intervjusituationen är en konstlad situation så utspelar den sig i en vardaglig miljö och påminner om andra möten mellan två individer som behöver kommunicera med varandra.

Följande roller har jag uppfattat att jag gått in i eller sagesmännen uppfattat att jag spelat då jag agerat som intervjuare:

Grundrollen som frågande part

Intervjuarens roll är att på ett förtroendeingivande sätt försöka få sagesmännen att berätta så mycket som möjligt, intervjuarens roll är därmed den frågande parten. Sagesmannen är den initierade parten, d.v.s. den som innehar all kunskap, den välunderrättade (Arvidsson, 27). Intervjuaren skall fråga och uppmana och sagesmannen skall svara och berätta.

Arrangör

Intervjuaren arrangerar ett möte mellan två eller flera deltagare där den berättande parten ges en fördel genom att låta intervjun ske hemma i en trygg miljö. Intervjuaren är tillmötesgående för sagesmännens önskemål och gör kompromisser och ändringar så att sagesmännen ska känna sig så avslappnade och trygga som möjligt. En intervju ska vara ett samspel, som deltagarna upplever givande. Intervjuaren ska tycka att det var ett gott arbete och en god idé att arrangera detta möte och sagesmannen, som står för underhållningen, ska känna sig nöjd med sin prestation.

“Infödning”

I intervjun är det deltagarnas samspel och intervjuämnet som bl.a. är avgörande för resultatet. Deltagarnas bakgrund påverkar även, om de har olika sociala tillhörigheter, stor åldersmässig skillnad eller om de talar olika dialekter. Den första kontakten med sagesmännen togs via telefon, vi kände inte varandra från tidigare och intervjuerna ägde sedan rum i deras hem. Sagesmännen ville gärna veta vem jag var, var jag kom ifrån och vem jag var släkt med. Åland är ett litet samhälle och ofta kunde vi finna en gemensam bekant eller någon annan samhörighet. Mina studieår på fastlandet hade gjort att min dialekt fått finlandssvenska drag och sagesmännen hade efter telefonsamtalen dragit slutsatsen att jag var en finlandssvensk studerande. Då jag klargjorde min bakgrund och orsaken att jag talade som jag gjorde tror jag att de blev mer naturliga i sitt förhållningssätt till mig. Att vara infödning och att förstå och tala samma språk som sagesmännen var definitivt en fördel för mig. Att få tala med en ålänning som känner till det åländska samhället tror

jag att upplevdes som tryggare och gjorde att samtalet hölls på ett mer naturligt och vardagligt språk. Det kan även upplevas som mindre tryggt att tala med en intervjuare som tillhör det egna samhället, det kan finnas en rädsla för att saker som sägs under intervjun kan nå fel personers öron.

Myndighetsperson

Att vara akademistuderande från fastlandet och representant för museibyran märkte jag att ingav en viss respekt för sagesmännen vars generationen var barn i början av 1900-talet. Detta gällde speciellt för kvinnorna, som inte alla fått samma möjlighet till att studera som de jämnåriga manliga sagesmännen fått. Det var fortfarande ovanligt med kvinnliga studenter i början av 1900-talet, även om stadsflickorna med sin borgerliga bakgrund ofta hade bättre möjligheter till fortsatta studier än landsbygdsflickorna, som jag är en representant för. Jag upplevde mig inte själv som en myndighetsperson, utan enbart som en vanlig studerande flicka som det borde vara lätt att tala med. De riktigt gamla sagesmännen, den äldsta sagesmannen var 90 år gammal, uppvisade en viss ovilja och tvekan mot att ta emot mig, inte i negativ mening utan bara därför att de inte längre p.g.a. sin höga ålder ville ta emot en främmande människa i sitt hem. Det hörde inte längre till vardagen för dem att tala med främmande personer, situationen kändes förmodligen litet otrygg.

Lärling

Rollen som lärling kan jag bättre identifiera mig med än rollen som myndighetsperson. Som lärling har man en mer underlägsen roll där man visar respekt för

de som är äldre och klokare. Min uppfattning om de flesta sagesmän, som jag kommit i kontakt med, är att de är naturliga. De betar sig under intervjun som de gör normalt i andra situationer då de umgås med främmande personer, men de har en attityd av att lära ut vad de vet för någon som är mer okunnig i ämnet. Det är kanske det som upplevs som riktigt sporrande för en sagesman som står i beråd att berättat sin livshistoria, man har stor kunskap och erfarenhet om ett specialområde och en villig, intresserad och uppmuntrande lyssnare. Sagesmännen i min undersökning hade en fördel över mig som intervjuare, de var alla mycket äldre. Redan som barn blir man lärd att visa respekt för äldre människor. Som vuxen umgås man också enligt den regeln och man är artigt respektfull i sitt beteende mot någon som tillhör en äldre generation

Främling

Jag funderade mycket på hur jag skulle bete mig, hur jag bäst skulle få kontakt med sagesmännen, vilka ord jag skulle använda o.s.v. Det var en osäker situation för mig att inte veta vilka sorters människor jag skulle möta. Intervjuerna i min undersökning ägde rum hemma hos sagesmännen, ett förhållande som kan ge en person ökad trygghetskänsla då han eller hon skall berätta sitt liv för en främmande människa. Bekanta föremål i hemmet kan ge associationer till tidigare händelser och locka fram bortglömda episoder. Intervjuaren får en naturligare infallsvinkel till intervjun då hon genom egna iakttagelser kan skapa en bild av sagesmannen genom hans eller hennes egna tillhörigheter och med hjälp av dem ställa mer relevanta frågor.

Konverserare

Som intervjuare blir det även frågan om ett rollspel vid den inofficiella delen av mötet, innan man börjar banda in eller skriva ned det som sägs. För det inofficiella samtalet finns inga regler eller nedskrivna frågelistor. Är man som jag av naturen tyst och försiktig så måste jag spela en roll där jag utåt skall ses som en social och pratsam person som har lätt för personkontakter. Om samtalet tystnar därför att sagesmannen inte har något att säga är det jag som skall få sagesmannen att tala. Det är nu som intervjuarens umgängesförmåga och konversationskicklighet sätts på prov.

Terapeut och medmänniska

Det som gjorde att jag anser intervjuerna vara lyckade var mitt förhållningssätt till sagesmännen, det uppvägrade min brist på erfarenhet. Mitt förhållningssätt är ingenting unikt för mig utan något som alla som fått en normal uppfostran förmodligen strävar efter i möten med andra individer, att möta andra människor som de förtjänar det med hänsyn och respekt. Det är väldigt viktigt att man som intervjuare genast försöker skapa förtroende genom ett artigt och trevligt sätt, att hälsa ordentligt och presentera sig själv och berätta var man kommer ifrån. Att vara intresserad av och uppmärksam på det som sagesmännen säger innan den egentliga intervjun kan vara lika viktigt för resultatet som själva intervjun. Det är innan intervjun som man bygger upp ett förtroende, sagesmännen skall tycka att det är både viktigt och trevligt att tala med dig. Efteråt kan man få höra sagesmännen säga att du var trevlig att tala med, som en vanlig människa och det får man ta som en fin komplimang och tecken på att man har lyckats med det

väsentliga: att bygga upp förtroende och ömsesidig respekt.

Det är viktigt att ta sig tid att verkligen lyssna till sagesmännens behov, vill personen umgås en stund utöver själva intervjun skall man ta sig tid att göra det. Får man gå en rundtur i sagesmannens hem kan man göra det, beundra fotografierna av barn och barnbarn, kanske fråga om något speciellt föremål i hemmet, dricka kaffe om det bjuds och diskutera utan att banda in samtalet. Det finns mycket att lära av en sagesman under det informella samtalet innan och efter intervjun. Många av de äldre sagesmännen kan vara ganska ensamma, får kanske inte så många besökare och uppskattar att få prata bort en stund med någon som verkligen visar intresse.

Vetenskapsman

Under ett tidsbegränsat fältarbete där man vill göra så många intervjuer som möjligt under en begränsad tid kan det vara svårt att sitta ner i lugn och ro. Sagesmännen kan ta illa upp om man säger att man inte har tid att stanna på kaffe, eftersom man har en annan tid att passa. Det blir då frågan om en prioritering: vill man göra en sagesman nöjd eller vill man intervjua så många som möjligt. Det kan vara klokt att reservera ett par timmar för varje intervju så att de inte upplevs som stressiga för någon av deltagarna. Man får inte stressa sagesmannen genom att titta på klockan hela tiden eller säga att man har bara en halvtimme på sig innan man måste rusa iväg. Som vetenskapsman är det också viktigt att klargöra varför man vill göra intervjuerna, om man har någon uppdragsgivare och hur materialet ska användas och om det ska presenteras för en publik.

Samtalspartner

Det är svårt att helt och hållet hålla tyst som intervjuare, svaren kommer instinktivt och naturligt precis som i ett vanligt samtal. En intervjuare behöver inte konstant vara tyst då han eller hon inte frågar. Det kan vara klokt att fundera över vilken sorts respons man ger på sagesmännens ord, en nickning kan räcka som svar istället för ord. I de inspelade banden är de onödiga kommentarerna ganska störande och i renskrivningarna har jag lämnat bort dem för att inte störa helhetsintrycket. Den här responsen på vad informanten säger kommer förmodligen omedvetet, de är en del av ett vanligt samtal där man vill visa att man är intresserad och uppmärksam och de borde undvikas i en intervju. Å andra sidan är det inte eftersträvansvärt att försöka hålla en intervju som ett opersonligt förhör med enbart en frågande och en svarande part. Man måste försöka hitta en medelväg mellan samtal och förhör. Som intervjuare blir man lätt engagerad i de olika personernas livsöden, man vill gärna samtala och ge sin syn på olika saker som sagesmannen talar om. För att ge ett gott intryck av sig själv för att få förtroende blir intervjuaren lätt väldigt personlig. Man betar sig kanske som om man vore bekant sedan tidigare med sagesmännen, för att få stämningen så naturlig som möjlig. Det är möjligt att göra intervjun i en vänlig samtalston, för att situationen ska kännas mer naturlig för sagesmännen, utan att det vetenskapliga målet blir lidande.

Manuskriptförfattare kontra regissör

Manuskriptförfattaren, intervjuaren, sätter upp ramarna för intervjuerna med sina frågelistor eller kunskapsmål. Manuskriptets roll i det slutgiltiga resultatet i en levnadshistorisk intervju kan vara liten, eftersom

sagesmannen ändå talar fritt om det som känns relevant, oberoende av de uppgjorda frågorna. Att ha ett kunskapsmål i en levnadshistorisk intervju, t.ex. barndomsupplevelser i Mariehamn, och att samtidigt låta sagesmännen tala fritt kan gå stick i stäv. Det är inte alltid möjligt att nå sitt kunskapsmål då man tillåter fria berättelser. Om jag var manuskriptförfattare så upplevde jag sagesmännen som regissörer, eftersom man som intervjuare måste göra intervjun på de villkor som sagesmannen ställer och det på förhand uppgjorda innehållet i frågelistorna inte alltid kan följas. Det är ju regissören, ibland i samarbete med aktörerna i dramet som tolkar manuset och håller i trådarna. Det går inte att tvinga sagesmännen att tala och göra saker som känns onaturliga eller ovidkommande. Som intervjuare får man också rollen som aktör i ett drama där regissören bestämmer hur spelet ska gå till. Man får tillträde till sagesmannens hem och anvisas en plats där intervjun kan äga rum, man uppmanas att börja fråga, man får vara beredd på avbrott om något oförutsett skulle ske som kräver sagesmannens uppmärksamhet, man möts av vänlighet och man ska visa respekt. Under hela intervjun så leds man av sagesmannen även om man försöker inta en auktoritativ roll. Man agerar helt och hållet på sagesmannens villkor. Det kan uppstå en konflikt mellan rollparen intervjuare-sagesman och manuskriptförfattare-regissör, eftersom deras mål med intervjuerna inte alltid sammanfaller.

Avslutande tankar om att vara intervjuare

Jag kan konstatera att det inte alltid är bra att vara sig själv, som intervjuare är det viktigare att vara trovärdig i sin roll, som i sin tur innehåller flera roller. Jag upplevde intervjuerna som ett rollspel med vissa

regler som man ibland kunde rucka på för att uppnå bästa resultat. Som intervjuare använder man sig av små vita lögner då det finns behov av det för att nå sina uppsatta mål med intervjuerna och för att helt enkelt hålla liv i intervjuerna. På sätt och vis så utnyttjas sagesmännens godtrogenhet men det är något som man absolut inte får visa för dem. Intervjuerna innebär ett förtroende från sagesmännens sida som inte får missbrukas. Det moraliska ansvaret över vad i intervjuerna som ska kunna användas ligger sedan helt i intervjuarens händer, eller i den persons händer som sedan skall tolka innehållet.

Som intervjuare bör man hela tiden vara ett steg före i sina tankar så att man genast då sagesmannen slutar prata kan ställa en ny fråga. Detta kan innebära att en oerfaren intervjuare tittar litet för mycket i sina papper och funderar på kommande frågor istället för att koncentrerat lyssna till vad sagesmannen berättar. Det är lätt att tappa tråden i intervjuerna och att störa sagesmännens tankegångar då man försöker ställa uttänkta frågor, istället för att spinna vidare på vad som nyligen sagts.

Som Arvidsson påpekar så befinner sig intervjuaren och sagesmannen ofta i otakt i intervjuerna, t.ex. därför att intervjuaren är inställd på att få svar på sina frågor (Arvidsson 1998, 24). Så här i efterhand är jag förvånad över att jag i flera intervjuer vågade tillåta en stor berättarfrihet. Det kändes ändå som att jag i vissa intervjusituationer borde ha varit ännu mer öppen för sagesmännens önskemål, så att resultatet skulle blivit mer intressant som livsskildringar och inte enbart som stadshistoria. Det kan vara klokt att försöka pejla läget och se vad som mest entusiasmerar sagesmannen, vad är det han

eller hon vill och kan berätta om. Även här märks oerfarenheten. I rädslan för att tappa kontrollen över intervjun och att tappa målföret är det säkrare att hålla sig till de på förhand uppgjorda planerna för intervjun istället för att helt improvisera fram frågor kring ett nytt ämne.

Det kan vara bra med pauser under en intervju, det ger sagesmännen tid att fundera eller att vila tankarna och talet litet. Många nybörjare upplever ängslan eller oro då pauserna blir långa. Hur man som intervjuare ska hantera olika situationer som uppkommer under intervjuerna är något som kommer med ökad kompetens och erfarenhet och som man får genom praktik (Fägerborg 1999, 66). I denna typ av intervjuer kan det vara bra att låta sagesmännen tala om det de vill tala om på det sätt som känns naturligt för dem, att försöka mjölka svar där det inte finns några är inte ändamålsenligt. Som en ung och oerfaren intervjuare är det tacksamt med en sagesman som talar utan uppmaning. En talande tystnad kan vara givande men jag var mest rädd för att det skulle bli alltför långa pauser i intervjuerna och därmed tysta partier på de inspelade banden. Det är en av intervjuarens många konster att lära sig pejla läget och förstå var och när det är passligt att komma med frågor och uppmaningar till att berätta.

Man får vara beredd på pauser i intervjuerna, även sådana som inte beror på att sagesmannen eller intervjuaren behöver en tankepaus. En sagesman född år 1907 avbröt hela tiden sitt berättande då hon ville hämta fotografier, tavlor och sparade tidningsartiklar som anknöt till det hon höll på att berätta. Intervjun behöver inte bli lidande av alla pauser men renskrivningarna kan bli tidsödande. Delar av berättelserna kan försvinna då

sagesmännen kliver upp för att hämta material och då man måste stänga av bandspelaren mitt i en intervju.

Ett fel som jag ständigt gör i intervjuerna är att jag ställer ledande frågor. Jag sätter nästan svaret i mun på sagesmännen och styr intervjun enligt mina uppgjorda planer, för att få ett bestämt svar på mina frågor. Sagesmännen får själva naturligtvis berätta om det stämmer eller inte men med de ledande frågorna har man påverkat deras tankebanor och kanske fått dem att svara på ett annat sätt än vad de annars skulle ha gjort, med en mer neutral fråga. Att ställa ledande frågor kan sägas vara en av den levnadshistoriska intervjuens dödssynder och är svåra att undvika om man är en oerfaren intervjuare. Jag tänkte inte mycket under intervjuerna på hur jag formulerade mina frågor, om de var öppna och neutrala eller slutna och ledande. Mina främsta tankar om mitt eget språk vid intervjuerna var att jag skulle tala på ett språk som kändes naturligt och vardagligt för informanterna. Jag försökte bl.a. att återfalla till min gamla dialekt.

Alla sagesmän som jag träffade var trevliga människor som villigt öppnade sina dörrar för att ta emot mig och jag spelade rollen som en trevlig, ung studerande som fått i uppdrag att göra intervjuer. Jag tog en anspråkslös roll med låg profil där jag ville få sagesmännen att känna sig överlägsna och kunniga. Trots att det är frågan om ett visst utnyttjande så försöker man ändå som intervjuare möta sina sagesmän med respekt, vänlighet och att lyssna intresserat till vad de har att säga.

En gemensam födelseort kan vara en gyllene nyckel till hur en intervju formas (Fägerborg 1999, 60). Den enda behörighetspunkten som jag och mina sagesmän hade var att vi var födda på Åland. Skillnaderna i ålder och bakgrund

var stora, de var stadsbarn och jag landsbygdsbarn, de tillhörde samma generation som min mormor, dåtidens uppfostringsregler var annorlunda än dagens, samhället hade förändrats drastiskt o.s.v. Trots alla olikheter var vi ändå ålänningar. Ett faktum som jag måste påpeka här är att vi kände samhörighet med varandra p.g.a. vår gemensamma bakgrund, som födda och uppvuxna på Åland. Det här är ingenting specifikt för Åland, andra upplever säkert samma sak när de som intervjuare får intervju på hemorten. Att vara intervjuare från den egna hemorten upplevde jag enbart som positivt.

REFERENSER

- Mariehamn, Ålands Museibyrå, intervjusamlingen:
bandnummer 646, 1993: man född år 1914
bandnummer 647, 1993: kvinna född år 1919
bandnummer 651, 1993: kvinna född år 1912
bandnummer 659 A-B, 1993: kvinna född år 1920
bandnummer 671-673, 1993: kvinna född år 1907
bandnummer 681, 1993: kvinna född år 1921
bandnummer 682-683, 1993: kvinna född år 1903
bandnummer 684, 1993: kvinna född år 1931
bandnummer 687-688, 1993: man född år 1914

Litteratur

- Arvidsson, Alf 1998: *Livet som berättelse*. Lund
Bengtsson, Mats o. Benny Hjern 1973: *Sociologisk uppslagsbok*. Stockholm
Bursell, Barbro 1993: "Intervjuer som kunskapskälla". *Muntliga möten*. Stockholm
Ehn, Billy o. Orvar Löfgren 1996: *Vardagslivets etnologi.*. Stockholm
Fägerborg, Eva 1999: "Intervjuer". *Etnologiskt fältarbete*. Lund
Gerholm, Lena 1993: "Fältarbete och intervjuer". *Muntliga möten*. Stockholm
Kjeldstadli, Knut 1981: "Kildekritikk". *Muntlige kilder*. Oslo
Klein, Barbro 1995: "Tillgångar, ansvar och maktcentra". *Text i tryck*. Stockholm
Krag Jacobsen, Jan 1993: *Intervju. Konsten att lyssna och fråga*. Lund.

- Lindvall, Karin 1993: "En intervju är en intervju".
Muntliga möten. Stockholm
Nationalencyklopedin 16, 1992. Höganäs
- Thompson, Paul 1980: *Det förgångnas röst*.
 Stockholm
- Thorsen, Liv Emma o. Berit Østberg 1981:
 "Intervjuteknikk". *Muntlige kilder*. Oslo
- Åkesson, Lynn 1993: "Låta tungan löpa och bandet
 gå". *Muntliga möten*. Stockholm
- Öhlander, Magnus 1999: "Utgångspunkter".
Etnologiskt fältarbete. Lund

SUMMARY

Role play in the everyday.

A reflexive study of an interviewer's role in a life story interview project

The article is based on an essay written on folkloristics in 2003. The aim of the essay was to determine if interview work could be compared to role play, in which both the interviewer and the informant influence the results in the interplay and in which the outcome is unknown. Another aim of the essay was to analyze the role of an inexperienced interviewer in the interviews, with the emphasis being on "inexperienced." The research material consisted of nine interviews which were conducted by the author during one summer as a trainee at Åland's museum division. The essay was written in a reflexive form, in which the author's own thoughts regarding her role in the interview work are brought to light.

The introductory chapter deals with theoretical literature which addresses life story interviews, role play and reflexivity. The research of the author starts off with a passage stating that all interviews are unique and touch on some of the roles that the informant plays. All of the interviews were started in

the same way with the same suppositions, however due to the informants' different personalities and needs to recount their story, and due to the interaction that arose between the participants, all of the interviews developed differently. The interviewer can never fully follow his/her question outline, but must be prepared for constant surprises and improvisations. For an inexperienced interviewer, the necessary improvisations can prove difficult; the informant should be able to speak freely about what seems relevant to him/her, while the interviewer would prefer to follow his/her outline in order not to stray from the subject.

The most important chapter deals with the roles which the author herself felt she played as an interviewer. The basic role is *the role of one who asks questions*. The *arranger* organizes a meeting for an interview. A *"native"* is familiar with the society and the cultural patterns which are prevalent. A *stranger* comes to an unfamiliar environment where the circumstances are more uncertain. An *authority figure* plays the role of a superior which inspires respect, while *apprentice* is a subordinate role, in which one shows respect for those older and more experienced. As a converser, the social aptitude and conversing skills of the interviewer are put to the test. As a *therapist* and *fellow human-being*, one must take the time to listen to the informant's need to share and show consideration to others. The *scientist* may find it difficult to take the time necessary to prevent the informant from feeling neglected or exploited. As a *party to conversation*, one should be able to see the difference between the role one plays in an interview and the role played in a usual conversation between two people. Lastly, the role of *script writer* is important for an interviewer. The interviewer sets the frames for the interview, but it is the director, or the informant, who interprets the script in his/her own way and sets the conditions for how the interview will play out. As an interviewer, it is important to be credible in the roles which one plays.